

MIFOLOGIK TAFAKKURDAN BADIY-ESTETIK TAFAKKURGA O'TISH JARAYONI

Muzaffar Chorshanbiyev

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20031040>

Annotatsiya. Mazkur maqolada inson tafakkurining dastlabki shakli bo'lgan mifologik tafakkurdan badiiy-estetik tafakkurga o'tish jarayoni tahlil qilinadi. Mifologik dunyoqarashning asosiy xususiyatlari, uning ramziy fikrlashga asoslanganligi hamda asta-sekin badiiy tafakkur shakllanishiga olib kelgan omillar yoritiladi. Shuningdek, folklor misolida obraz va ramzlarning rivojlanish jarayoni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: mifologik tafakkur, badiiy tafakkur, folklor, ramz, obraz, estetika.

Kirish

Inson tafakkurining rivojlanish jarayoni tarixiy jihatdan juda murakkab va bosqichma-bosqich kechgan. Dastlab inson atrofdagi olamni ilmiy asosda emas, balki mifologik tasavvurlar orqali anglashga harakat qilgan. Bu davrda har bir hodisa ortida qandaydir sirli kuch bor deb hisoblangan.

Vaqt o'tishi bilan inson tafakkuri boyib bordi. U voqelikni nafaqat tushuntirishga, balki uni his qilish va obrazli ifodalashga o'ta boshladi. Shu tariqa badiiy-estetik tafakkur shakllandi.

Mifologik tafakkur insoniyat tafakkurining eng qadimiy shakli bo'lib, unda tabiat jonli deb tasavvur qilinadi. Har bir hodisa ma'lum bir ruh yoki kuch bilan bog'lanadi.

Masalan, quyosh — tirik mavjudot, shamol — harakat qiluvchi kuch, yomg'ir — samoviy in'om sifatida qaralgan. Bu orqali inson tushunarsiz hodisalarni izohlashga harakat qilgan.

Badiiy tafakkur insonning voqelikni estetik jihatdan idrok etishi bilan bog'liq.

Bu bosqichda inson nafaqat "nima uchun?" degan savolga javob izlaydi, balki "qanday go'zal?" degan savolni ham o'rta qo'yadi.

Natijada obraz, ramz va estetik baholash shakllanadi.

Mifologik tafakkurdan badiiy tafakkurga o'tish bosqichlari

Bu jarayon bir necha bosqichda amalga oshgan:

1. Mifologik bosqich

Inson tabiatni miflar orqali tushuntiradi.

2. Ramziy bosqich

Obrazlar asta-sekin ramziy ma'no kasb eta boshlaydi.

3. Folkloriy bosqich

Miflar ertak va rivoyatlarga aylanadi.

4. Badiiy bosqich

San'at va adabiyot shakllanadi.

Folklorning o'rni

Folklor bu o'tish jarayonida asosiy ko'prik vazifasini bajaradi. Aynan folklor orqali mifologik tasavvurlar badiiy obrazlarga aylanadi.

Masalan, mifdagi sehrli kuchlar ertaklarda qahramon sarguzashtining bir qismiga aylanadi.

Ramz va obrazlarning rivojlanishi

Mifologik tafakkurda ramzlar sodda bo'lsa, badiiy tafakkurda ular chuqur ma'no kasb etadi:

- Quyosh — hayot ramzi
- Suv — poklanish
- Qush — erkinlik

Bu ramzlar estetik tafakkur mahsuli hisoblanadi.

Muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mifologik tafakkur badiiy tafakkurning boshlanish nuqtasi hisoblanadi. Chunki insoniyat dastlab borliqni ilmiy asosda emas, balki tasavvur, e'tiqod va ramziy qarashlar orqali anglashga harakat qilgan. Tabiat hodisalari, hayvonlar, osmon jismlari, suv, olov, tog' va daraxt kabi unsurlar qadimgi inson tasavvurida oddiy predmet emas, balki jonli, ruhga ega kuch sifatida qabul qilingan. Ana shu tasavvurlar keyinchalik badiiy obrazlarning yuzaga kelishiga asos bo'lgan.

Mifologik tafakkurda inson tabiat bilan o'zini ajralmas birlikda ko'rgan. U tabiat hodisalariga insoniy xususiyatlar bergan, ularni quvonadigan, g'azablanadigan, yordam beradigan yoki jazolaydigan kuch sifatida tasavvur qilgan. Bu holat badiiy tafakkur uchun juda muhim zamin yaratgan. Chunki badiiy tafakkur ham voqelikni oddiy ko'rinishda emas, balki obrazli, ramziy va emotsional shaklda aks ettiradi. Demak, mifologik tafakkurdagi obrazlilik badiiy tafakkurning dastlabki ko'rinishi sifatida baholanishi mumkin.

Badiiy tafakkur esa mifologik tafakkurning yuqori bosqichi sifatida shakllangan. Agar mifologik tafakkurda asosiy maqsad dunyoni tushuntirish bo'lgan bo'lsa, badiiy tafakkurda voqelikni estetik idrok etish, uni go'zallik, ramz va obraz orqali ifodalash ustunlik qiladi.

Masalan, qadimgi miflarda quyosh hayot beruvchi kuch sifatida tasavvur qilingan bo'lsa, badiiy tafakkurda u nur, umid, hayot, baxt va go'zallik timsoliga aylangan. Bu esa obrazning oddiy tushuntirish vazifasidan estetik ifoda vositasiga aylanganini ko'rsatadi.

Folklor ushbu jarayonda muhim vositachi vazifasini bajargan. Ertak, afsona, rivoyat va dostonlarda mifologik qarashlar saqlanib qolgan bo'lsa-da, ular endi badiiy shaklga ega bo'lgan.

Sehrlil qushlar, devlar, pari, ajdarho, sehrlil ot yoki suv kabi obrazlar avval mifologik tasavvur mahsuli bo'lgan, keyinchalik esa ular ertak va dostonlarda badiiy-estetik vazifa bajara boshlagan. Ya'ni ular faqat ishonch obyektini emas, balki syujetni rivojlantiruvchi, qahramon karakterini ochuvchi va o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatuvchi vositaga aylangan.

Shuningdek, mifologik tafakkurdan badiiy tafakkurga o'tish jarayonida insonning dunyoni anglash darajasi ham o'zgargan. Dastlab inson hodisalarning sababini bilishga intilgan bo'lsa, keyinchalik u voqelikning ichki ma'nosini, go'zalligini va inson hayoti bilan bog'liqligini anglashga harakat qilgan. Shu bois badiiy tafakkur nafaqat bilish, balki his qilish, baholash va estetik zavq olish bilan ham bog'liqdir.

Bu jarayon xalq og'zaki ijodida ayniqsa yaqqol ko'rinadi. Folklor asarlarida qadimgi mifologik tasavvurlar xalqning axloqiy qarashlari, hayotiy tajribasi va estetik didi bilan boyitilgan.

Masalan, suv poklik va hayot manbai sifatida, olov tozalanish va kuch ramzi sifatida, qush erkinlik va ruhiy yuksalish timsoli sifatida talqin qilinadi. Bu ramzlar mifologik ildizga ega bo'lsa-da, badiiy tafakkurda ular yanada chuqurroq ma'no kasb etadi.

Demak, mifologik tafakkur va badiiy tafakkur bir-biridan mutlaqo ajralgan hodisalar emas.

Aksincha, ular inson tafakkuri taraqqiyotining o'zaro bog'liq bosqichlaridir. Mifologik tafakkur badiiy tafakkur uchun obraz, ramz, syujet va tasavvur manbai bo'lib xizmat qilgan.

Badiiy tafakkur esa bu manbalarni qayta ishlab, ularga estetik mazmun, tarbiyaviy g'oya va badiiy ta'sir kuchini bergan.

Shu jihatdan qaraganda, mifologik tafakkurdan badiiy-estetik tafakkurga o'tish insoniyat madaniy taraqqiyotining tabiiy va zaruriy bosqichi hisoblanadi. Bu jarayon orqali inson borliqni faqat qo'rquv yoki e'tiqod asosida emas, balki go'zallik, ma'no va obraz orqali idrok eta boshlagan. Natijada folklor, adabiyot va san'atning shakllanishi uchun mustahkam zamin yaratilgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mifologik tafakkurdan badiiy-estetik tafakkurga o'tish insoniyat ma'naviy rivojlanishining eng muhim bosqichlaridan biridir. Bu jarayon insonning borliqni anglash, tabiat hodisalarini tushuntirish, hayotiy voqealarga munosabat bildirish va ularni obrazli ifodalash ehtiyoji bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan.

Dastlab inson atrof-muhitni mifologik tasavvurlar orqali tushungan bo'lsa, keyinchalik bu tasavvurlar badiiy obraz, ramz va estetik qarashlar shaklida rivojlangan.

Mifologik tafakkurda inson tabiatni jonli va ongli kuch sifatida tasavvur qilgan. Quyosh, oy, shamol, suv, tog', hayvonlar va boshqa tabiiy hodisalar oddiy mavjudlik sifatida emas, balki muayyan ruhiy kuchga ega hodisa sifatida talqin etilgan. Bu tafakkur shakli insoniyatning dastlabki dunyoqarashini ifodalagan bo'lib, u orqali odamlar tushunarsiz voqelikni izohlashga intilganlar.

Vaqt o'tishi bilan insonning hayotiy tajribasi, kuzatuvchanligi va ijodiy tasavvuri boyib borgan. Natijada mifologik tasavvurlar asta-sekin badiiy-estetik mazmun kasb eta boshlagan.

Endilikda obrazlar faqat hodisani tushuntirish vositasi bo'lib qolmay, balki inson tuyg'ulari, orzu-umidlari, qo'rquvlari, axloqiy qarashlari va estetik didini ifodalovchi badiiy vositaga aylangan. Shu jihatdan badiiy-estetik tafakkur mifologik tafakkurning davomiy rivojlangan shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'rayev M. O'zbek mifologiyasi va folklori masalalari. – Toshkent: Fan, 2001.
2. Imomov K. va boshq. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
3. Meletinskiy Y.M. Mif poetikasi. – Moskva: Nauka, 1976.
4. Propp V.Y. Ertak morfologiyasi. – Moskva: Nauka, 1969.
5. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida. – Toshkent, 1963.